

самій природі людського життя і мають бути прояснені. Оголошення ж якоїсь проблеми "псевдопроблемою" є саме по собі не "терапевтичним" актом, а агресивною формою самої метафізичної проблеми, в силу чого жоден філософ не зможе дати відповідь на питання "що ж буде після метафізики?".

Полемізуючи з Р. Рорті з приводу виправдання твердження і загальної згоди їх прийняття, Патнем формулює ряд принципів: за звичних умов часто постає проблема того, виправдані чи ні зроблені людьми твердження; буде виправдане твердження чи ні не залежить від того, чи скаже більшість культурних сучасників, що вони виправдані чи ні; наші норми і стандарти виправдальності є історичними, вони розвиваються у часі; наші норми та стандарти завжди відображають наші інтереси і цінності, а наша картина інтелектуального розвитку є лише частиною і має сенс саме як частина нашого інтелектуального розвитку в цілому. Наші норми і стандарти чого-небудь, в тому числі й виправдальні твердження, можуть змінюватися [2, с. 486–487]. Змістовне навантаження названих принципів Патнем розкриває з урахуванням можливих контраргументів Р. Рорті, які можуть бути ним висунуті. Слідом за Г.Н. Гудменом, він доходить до висновку, що норми, стандарти і судження з приводу конкретних ситуацій часто конфліктують і "в цих випадках ми змушені звертатися до особливого роду філософської рефлексії, яку можна назвати реконструюючою рефлексією" [2, с. 491].

Як значний внесок Н. Гудмена Г. Патнем вважає доведення ним того, що реконструюючи рефлексія не втрачає свого значення і своєї цінності тільки тому, що мрія про всезагальну єдину реконструкцію нашої системи поглядів є безнадійною Утопією. В свою чергу він наголошує на тому, що ми можемо багато чому навчитися з часткових й, навіть, фрагментарних реконструкцій, а також із реконструкцій наших поглядів протилежними способами, де, змінюючи наші стандарти і норми, ми, таким чином їх покращуємо, судження про що виводяться із нашої картини світу. Окрім того, засновуючись на існуючих нормах і стандартах виправдання, ми відкриваємо факти, які самі по собі ведуть до змін в картинах світу, які живлять ці норми і стандарти і, відповідно, побічним чином ведуть до зміни самих норм і стандартів.

Можливо, ми занадто захопилися викладом поглядів Г.Патнема у його виході на ідею реконструюючої рефлексії як способу зміни наших норм, стандартів та суджень. Та все ж таки для подальшого обґрунтування нашого припущення про реконструючу рефлексію як можливий метод осмислення та дослідження історії

української філософії, нам не оминати потракування Г.Патнемом реалізму "з малої літери" та метафізичного реалізму, реалізму "з великої літери". З останнім Г. Патнем пов'язує філософську інтерпретацію реальності як основи концептуальних описів світу та їх раціональної прийнятності. На відміну від реалізму "з малої літери", в якому визнається існування конкретного об'єкту, що сприймається як простий життєвий факт, метафізичний реалізм Г.Патнем розглядає як "могутню трансцендентальну картину; картину в якій існує філософський набір незалежних від "мови" об'єктів (деякі з них абстрактні, інші – конкретні) і фіксованих відношень між поняттями та їх розширенням" [2, с. 493]. Ця картина, зазначає філософ, тільки частково відповідає тим повсякденним поглядам, які вона прагне інтерпретувати, маючи при цьому абсурдні з повсякденної точки зору наслідки, що аж ніяк не означає того, що, притримуючись реалізму з маленької літери, потрібно викидати за борт велику літеру "р" реалізм філософів. Зауважимо, коли мова йде про "світ" і "де ми в ньому?", то світ не є продуктом, а просто світом, успіх нашої картини якого "оцінюється інтересами і цінностями, які одночасово розвиваються і змінюються у взаємодії з нашою картиною самого світу, що розвивається" [2, с. 494].

В цілому розробки Г. Патнема все ж таки здійснюються переважно у галузях епістемології та філософії науки з виходом на проблеми логіки. Звернення до історії філософії, використання історико-філософського матеріалу у них, як правило, має побічний, допоміжний характер при постановці конкретних питань та аргументації відповіді на них.

Проте, в якості висновку можна стверджувати, що ідея реконструюючої рефлексії Г.Патнема, епістемологічні та методологічні принципи його концепції можуть бути застосовані в якості методологічної бази дослідження історії української філософії як доповнення концепції раціональної реконструкції історії української філософії, яка була висвітлена нами у попередніх дослідженнях [3, с. С. 260-299].

1. Патнем Г. Розум, істина і історія / Гіларі Патнем. [пер. з англ. О. Мокровольського]. – К.: Видавничий дім "Альтернатива", 2003. – 232 с. 2. Патнем Х. Реализм с человеческим лицом / Хилари Патнем [пер. з англ. О.А. Назаровой]. // Аналитическая философия. Становление и развитие. Антология. – М.: Мысль, 1998. – С. 466-494. 3. Руденко С.В. Історія української філософії та її раціональні реконструкції // Філософія та політологія у структурі сучасного соціогуманітарного знання (теоретичні та методологічні аспекти): Монографія / Л.О. Шашкова. [авт. кол. Л.В. Губерський, А.Є. Конверський, В.А. Бугров та ін.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2011. – С. 260-299.

Надійшла до редколегії 28.02.12

С. Конча, канд. іст. наук

СЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА З ТЕРЕНІВ УКРАЇНИ ЗА ОПИСОМ БАВАРСЬКОГО ГЕОГРАФА

Пропонується уточнена картина географічної прив'язки та етнічної інтерпретації назв з "Опису міст і областей північніше Дуная". Центром уваги дослідження є фрагменти опису пов'язані з теренами України.

A refined scheme of geographic anchors and ethnic interpretation of names from the "Description of cities and areas north of Danube" is proposed. The investigation is focused on the fragments of description associated with the territory of Ukraine.

refined scheme of geographic anchors and ethnic interpretation ofn "Description of cities and areas north of Danube" are proposed. Focus of the investigation is fragments of the description associated with the territory of Ukraine.

Латиномовний "Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii", відомий під скороченою назвою Баварський Географ або Баварський Анонім [текст: 13, с. 13-15; 14, с. 53-55; 3, с. 13-14], є унікальним і надзвичайно цінним джерелом з історії Центрально-Східної Європи періоду раннього середньовіччя. Даний текст єдиний для свого часу дає послідовний і доволі детальний перелік країн і племен на просторі від східних

кордонів Франкської держави до хозарських володінь на півднімові сході Європи. Згідно найбільш прийнятих поглядів, час створення тексту припадає на період між 40-ми і 80-ми рр. IX ст. [28, с. 31-45; 14, с. 59-60; 3, с. 12], відтак опис відображує стан слов'янських (переважно) теренів безпосередньо перед створенням Чеського, Польського і Давньоруського державних об'єднань.

При всій стислості інформації Баварського Географа (далі БГ), що, переважно, зводиться до переліку етнічних назв (загалом 58), вона містить вказівки на просторість і структуру деяких племінних областей, дозволяє створити уявлення про ступінь їхньої залюдненості, висвітлює деталі взаємного розташування. Регулярно повідомляється про кількість "міст" (*civitates, urbs*), за якими треба бачити в одних випадках укріплені поселення, в інших – невеликі поселенські та родові округи або інші структурні підрозділи [3, с. 15]. Один з фрагментів опису повідомляє, начебто, навіть про прабатьківщину слов'ян: "...область (*regnum*), з якої вийшли усі слов'янські народи і з якої, за їхніми словами, вони ведуть свій початок". Дану область репрезентує назва *Zerivani*, що на сьогодні ще не має загальноприйнятої ідентифікації та локалізації у просторі.

Згідно побудов відомого московського медієвіста А.В. Назаренка, текст Баварського Географа було створено на початку 870-х років у монастирі Райхенау на Боденському озері [14, с. 60-69]. До його укладання безпосереднє відношення мав, на думку дослідника, св. Мефодій – один зі славнозвісних слов'янських просвітителів, присутність якого у м. Райхенау засвідчена документально [14, с. 65-67]. І хоча опис не може бути названий ані путівником, ані, так би мовити, довідником для потенційних місіонерів, в разі правильності гіпотези А.В. Назаренка очевидним стає його зв'язок з діяльністю християнських місій в Центральній та Східній Європі IX ст.

За визнанням усіх дослідників, пам'ятка містить великий фрагмент (або кілька фрагментів), в яких мова йде про терени сучасної України, про що, зокрема, свідчать такі етнічні назви (У зв'язку з неусталеністю норм передачі латинською абеткою численних слов'янських щільових звуків, у фонетичному значенні ряду літер існує певна плутанина. Як засвідчують інші документи тієї епохи, з може передавати слов'янські звуки "с", "з", "ж", "ч", "ц", s – "с", "ш", "з", "ж", c – "к", "ц", "ч", "с"): *Busani* (бужани), *Unlizi* (уличі), *Ruzzi* (руси; як правило, їх локалізують у Середньому Подніпров'ї, зіставляючи з Ρώσια Константина Багрянородного [9, с. 44, 156]) а також *Ungare* (угри, на той час мешканці Надчорномор'я [7, с. 47-58; 9, с. 159-169]). Попри це, дані БГ, яким присвячений солідний обсяг дослідницьких праць, до недавнього часу [3; 20] майже не ставали об'єктом уваги з боку вітчизняних науковців.

Немає сумніву, що в разі переконливої інтерпретації даних БГ, його інформація послугувала би вагомим внеском до парадигми уявлень про процеси етнічного та геополітичного розвитку українських та суміжних теренів доби раннього середньовіччя. Проте сприйняття й науковий аналіз цієї інформації наштовхується на низку складнощів, зумовлених, насамперед, відсутністю в тексті географічних орієнтирів щодо згадуваних назв, при тому що більшість наведених етнонімів унікальні або подані у невідомій транскрипції.

Переконливій верифікації піддається лише дані першого фрагменту (першої частини) опису, де з півночі на південь перелічені "ті області що межують з нами", тобто, зі східно-франкськими кордонами а також завершального фрагменту, де опис іде від Повіслення до району Середньої Ельби. Більшість назв, згаданих в цих фрагментах, відомі також з інших джерел, переважно західних хронік. Зокрема, у першій частині названі: *Nortabtzezi* ("північні обдрічі", частина племінного союзу ободритів між н. Ельбою і Балтійським морем), *Vuili* (вильці, відомі також як лютічі), *Surbi* (сорби, в районі нинішніх м. Ляйпциг, Галле, Дессау), *Talaminzi* (або далемінці, плем'я поряд з сорбами) *Becheimari* (богемці або чехи), *Merharii* (морави), *Vulgarii* (в даному разі тюрки-булгари у бас. р. Тиса) [27, с. 13-21]. У завершальній

частині сумнівів не викликають: *Vuislane* на Верхній Віслі, *Sleenzane* – вони ж сілезяни (у Тітмара Мерзебурзького – *Silensi*) у бас. Верхн. Одеру (Сілезія), *Lunsizi* – лужичі, відомі з пізніших джерел як *Lusici*, *Luizizi* і под. на тер. Верхн. Лужиці, *Dadosesani* – дадошичани (?), з Тітмара відомі як *Diedesisi* (дедешичі), за сукупністю даних локалізуються в Нижній Сілезії, *Milzane* – мільчани добре відомі північніше Чехії, *Orolini* – хоча і невідомі з інших джерел, але майже однозначно локалізуються в районі польського м. Ополе в Сілезії [27, с. 48-54; 3, с. 46-50; 3. с. 23-24].

Якщо у першому фрагменті перелічені етноси уздовж східної межі імперії франків та північніше Середнього Дунаю, то останній може відбивати торговельний шлях, що йшов уздовж Карпат і Судет – з області Кракова до торговельних осередків на франкському прикордонні [24, с. 163].

Що стосується решти частин тексту, то для більшості назв досі не виявлено переконливих відповідників з інших джерел і не запропоновано усталених критеріїв для локалізації [27, с. 23-47; 13, с. 22-45]. Відповідно в науковій літературі існує значний різнобій думок щодо перспектив використання інформації БГ в історичних дослідженнях.

Особливого значення набуває питання про системність викладу назв племен і областей. Якщо частина дослідників намагається поставити їхню послідовність у залежність від конфігурації торговельних шляхів (або ж течій великих річок), то інші фактично заперечують будь-яку впорядкованість у викладі. На користь першої позиції свідчать два вищезгадані фрагменти, де відомі етноніми розташовані у правильному географічному порядку. Однак усі спроби вкласти в якусь логічну схему решту назв, зазнали невдачі. Натомість в ряді місць, де назви упізнаються, спостерігається очевидна географічна непослідовність: назва *Caziri* = хозари (?) фігурує поряд з *Lendizi*, в якій більшість авторів вбачає позначення польських племен (пор. д.-рус. і укр. "лядський"), назва *Ungare* безпосередньо передує *Vuislane*, хоча угорські племена в середині IX ст. мали мешкати ще далеко від Вісли.

Доволі вичерпні історіографічні огляди, наведені у порівняно недавніх працях А.В. Назаренка та Л.В. Войтовича [13, с. 7-51; 3], позбавляють від необхідності вдаватися до розгляду усіх запропонованих тлумачень тексту. Нижче ми обмежимось оглядом новіших досліджень, а також деяких з тих робіт, що найбільш виразно втілюють різні підходи щодо його інтерпретації.

Яскравим прибічником розміщення етнонімів БГ на торговельних шляхах виступив відомий німецький історик Йоахим Геррман. На його думку, основна маса етнонімів "внутрішньої" частини тексту пов'язана з комунікаціями, що сполучали Франкську імперію а також Прибалтику з Надчорномор'ям, проходячи, зокрема, уздовж рр. Південний Буг, Дністер, Серет [24, с. 162-164]. Означена частина опису виразно членується на кілька уривків, що відповідають шляхам: а) Магдебург – Познань – Київ, б) гирло Дуная – Вісла – Балтика, в) Саркел (хозарське місто на р. Дон) – Київ – Візантія (півн.-зах. Надчорномор'я). Нарешті заключний фрагмент, як вже сказано, відбиває шлях з Кракова до порубіжжя з франками.

Відповідно цих побудов, до теренів України опинилися віднесені – до дорічки Південного Бугу: *Busani* (бужани), *Sittici* (житичі?), *Sebbirozi* (сабіри?), *сіверяни* (?), *Unlizi* (уличі), *Ungare* (угри), до області Нижній Дунай – Серет – Дністер: *Attorozi*, *Eptaradici*, *Aturezani*, *Chozirozi*, *Lendizi*. Десь у межах України мали мешкати також *Seravici*, *Lucolani*, *Nerivani* [24, с. 162].

Назви *Forsderen*, *Liudi*, *Fresiti* Й. Геррман інтерпретує не як окремі етноніми, а як соціальну характеристику русів (*Ruzzi*) – у перекладі з давньо-нижньонімецької –

"правлячі (керівні) люди, вільні". "Керівних людей" автор розміщує у Середньому Подніпров'ї, вважаючи появу зазначеного маркера русів відображенням процесу інтеграції племен навколо Києва [24, с. 166-168]. Щодо решти назв автор не вдається до етимологізації і не намагається ототожнити їх з пізніше відомими племенами.

Підхід німецького дослідника поділяє А.А.Горський, намічаючи, проте, дещо інші порядки переліку етнонімів внутрішньої частини опису : 1) униз Дунаєм (від середньої течії до гирла), 2) від Повіслення напівколом на схід до Північно-Західного Надчорномор'я, 3) від кордонів степу у Південному Побужжі до Прибалтики (Прусії), 4) від хозарських володінь на захід "с поворотом в конце на юг к венграм" (останні, на думку автора, мали на той момент мешкати між Дунаєм і Дніпром) [4, с. 279]. Хоча автор не говорить прямо про торговельні шляхи, фактично він поділяє концепцію "подорожнього" переліку етнонімів.

Встановлення географічної послідовності у розміщенні племен і співвіднесення їх з даними "Повісті минулих літ" дозволяє А.Горському припустити, що Sittici та Stadici були частинами союзу прикарпатських хорватів, Fresiti, Seravici, Lucolani – дрібними племенами у складі союзів дреговичів і древлян [4, с. 274-280]. Щодо останніх, автор приєднується до поширеного переконання у калькуванні їхньої назви німецьким Forsderen Liudi (= "лісові люди"). Низка назв: Busani, Lendizi, Thafnezi, Prissani, Velunzani прив'язується автором до Волині [4, с. 279-280], при цьому Lendizi відповідають лендзянам К.Багрянородного, а Velunzani велинянам "Повісті минулих літ" [пор. історіографію питання: 13, с. 31-32, 36].

Етноніми Attorozi, Vuillerozi, Zabrozi, Chozirozi трактуються як неслов'янські, ймовірно тюркські з Північно-Західного Надчорномор'я. Назви Znetalici, Aturezani визначені як "спільноти, що не ідентифікуються".

Як бачимо, майже вся "проблемна частина" тексту БГ пов'язується А.Горським з Прикарпаттям, Волиню, Правобережною Україною.

Ув'язка послідовності подачі назв з природою виникнення самого документу як подорожнього реєстру етнічних областей становлять сильний бік та привабливість "комунікаційного" підходу. Однак в тих частинах, де підряд виступає низка назв неідентифікованих і не пояснених переконливо (як от Fresiti, Seravici, Lucolani або Attorozi, Vuillerozi, Eptaradici) очевидно видається уможливлення побудов, особливо з огляду на те, що самі "шляхи" носять так само гіпотетичний характер.

Інший підхід, що передбачає заперечення системності у викладі назв БГ, але спирається на ретельну їх етимологізацію з опорою на топонімічний ландшафт, послідовно втілений в праці чеських дослідників Б.Горака і Д.Травнічека [27, с. 13-55; пор. теж 28]. Результатом їхніх студій стає усунення більшості назв з теренів Східної Європи – частково ці назви проголошуються дублетами (повторними згадками) зазначених напочатку і в кінці документу західнослов'янських етнонімів, частково прив'язуються до назв річок і місцевостей узбережжя Балтики, доріччя Одеру та Ельби. Навіть для назви Caziri, в "хозарській атрибуції" якої переконана більшість авторів, запропоновано відповідник в районі Бранденбурга – Kethür, а Unlizi, що їх, як правило, ототожнюють з уличами, ідентифіковані з місцевістю Wanzlo у гирлі Одера [27, с. 43, 30]. Лише за назвами русів (Ruzzi) та угрів (Ungare) визнається східноєвропейська прив'язка, причому перші залишені без певної локалізації [27, с. 44-45, 47].

На долю України, крім Ungare, локалізованих між Дунаєм і Дніпром, припадають тільки Busani на Західному Бузі та згадані поряд з ними Zuireani, назву яких автори зіставляють з р. Свир, л. доп. Верхнього Дністра

[27, с. 26]. Для ряду назв: Zerivani, Prissani, Velunzani, Seravici, Lucolani, Attorozi, Chozirozi, Aturezani автори не знаходять прийнятних рішень.

Більш обережним і зваженим у висновках є А.В.Назаренко, що намагається дотриматись балансу між географічно-комунікаційним та топонімічним підходами [13, с. 14-51]. Залишаючи у правах зіставлення Busani – бужани, Unlizi – уличі, автор прив'язку Zuireani до р. Свир у Подністров'ї, Seravici (слідом за П.І.Шафариком) – до р. Жерев на Київщині. Поряд з цими племенами, згідно з послідовністю згадок, у Прикарпатті локалізуються Sittici та Stadici. Lendizi'в, всупереч переконанню польських і чеських дослідників, автор вважає необхідним прив'язувати не до Малопольщі, а до Волині [13, с. 31-33], (що приймає також А.Горський).

Натомість щодо Velunzani і Prissani А.В.Назаренко приєднується до низки польських авторів, переносючи першу назву до пониззя Одеру і пов'язуючи її з назвою давнього міста Velun, відомого з польських джерел про події XI-XII ст. як Welunecz [13, с. 36]. Згаданих поряд Prissani автор інтерпретує як brežani (від *breg – = п. brzeg) і бачить в них мешканців польського Помор'я.

Дивна назва Eptaradici, слідом за А.Кралічком та ін., інтерпретується як грецьке 'επτά ράδικές "сім коренів", що має відповідати згадці візантійським істориком Феофаном "семи слов'янських родів" ('επτά γενεάς) підкорених у 670-х рр. на Нижньому Дунаї ханом Аспарухом [13, с. 30] (це пояснення приймають також Й.Геррман, А.Горський, Л.Войтович). З того ж джерела походить згадка Σεβέρεις – слов'янських союзників тюрків-булгар на Балканах, яка зіставляється з Sebbirozi БГ [13, с. 26].

Назву Zerivani – згаданих вище насельників країни "з якої вийшли усі народи слов'ян", слідом за І.Крип'якевичем та низкою польських авторів [пор. 3, с. 21], В.А.Назаренко інтерпретує як "черв'яни" [13, с. 34-35], вбачаючи в них мешканців м. Червена (на Зах. Бузі) й навколишнього регіону, що виступає у "Повісті минулих літ" (стаття 981 р.) як "червенські гради". Цей погляд підтримують також А.Горський та Л.Войтович.

Назва Caziri традиційно інтерпретується як позначення хозар [13, с. 40]. Назва Ruzzi має відповідати позначенню ранньодержавного об'єднання русів на Дніпрі [13, с. 41-42]. Автор не виключає, що слова Ruzzi, Forsderen, Liudi можуть утворювати єдиний комплекс (їх слід читати без розділових знаків, хоч вони проставлені в оригіналі), проте точне значення ймовірної німецької глоси, всупереч переконаності Й.Геррмана, визнається непрозорим [13, с. 43].

Назви Thafnezi, Attorozi, Vuillerozi, Zabrozi, Chozirozi, Aturezani, Fresiti, що ймовірно теж відносилися до Східної Європи, А.В.Назаренко визначає як загадкові й імовірно неслов'янські. Назви Znetalici, Nerivani, Lucolani мають слов'янське походження (відповідно від *snet – "пень", "колода", *neg – поширена гідронімна основа, *lōka "лука", "вигин"), але навіть приблизна локалізація носіїв цих етнонімів за сукупністю даних не вимальовується.

Таким чином, за побудовами А.В.Назаренка, на сході виділяється лише одна група етнонімів, що утворює більш-менш географічно впорядкований фрагмент – від бужан і гіпотетичних свирян на стику Волині й Галичини до уличів на Південному Бузі або Нижньому Дніпрі вище порогів [13, с. 24 – 28; 14, с. 68]. Подальший перелік не піддається певному впорядкуванню і навіть схоже, що він від початку становив доволі випадковий набір розрізнених назв, запозичених з різних джерел – як усних, на кшталт розповіді про Zerivani, так і книжних, куди маємо, очевидно, віднести доволі несподіваний [пор. 14, с. 64] для "варварського" простору грецизм 'επτά ράδικές.

До ідеї про розміщення значної частини назв БГ на Балтійсько-Чорноморських комунікаціях повертається відомий львівський історик Л.В.Войтович. Розглядаючи ці комунікації як відгалуження бурштинового шляху і пов'язуючи з ними низку назв, автор локалізує більшість з них у межах Волині-Галичини: Zerivani = червяни (мешканці Червенських градів), Zuireani – дублет попередньої назви, Busani = бужани, Thafnezi, визначені як *таняни* (від р. Танви, притоки Сяну), Prissani = мешканці *При-сяння*, Velunzani = велиняни, Sittici, Stadici, Sebbirozi, Nerivani. Останні чотири назви не знаходять певної ідентифікації, але контекст згадки вказує на басейн Дністра і прилеглі терени. Туди ж віднесені Attorozi, що їх автор, слідом за П.І.Шафариком, вважає зіпсованою передачею етноніма "тиверці", дублетом цієї ж назви визнаються згадані трохи нижче Aturezani. Поряд з тиверцями на Дністрі слід шукати й улличів (Unlizi) [3, с. 18].

Послідовність назв, що йдуть з Надбужжя і Волині до землі тиверців та улличів на Дністрі логічно продовжують згадані далі назви: Eptaradici (= "сім родів") на Дунаї, Vuillerozi, визначені ще у XIX ст. А.Кралічком як одне з протоболгарських племен (пор. Vulgarii = болгарі). Хоча згадані поряд Zabrozi й Znetalici не знаходять певної інтерпретації, автор схильний вважати їх групами дакійсько-румунського населення цього ж регіону [3, с. 19-20]. Наступну назву Chozirozi Л.Войтович інтерпретує (знову ж приєднуючись до П.І.Шафарика) як позначення хозар [3, с. 20].

Послідовність назв: Caziri, Ruzzi, Forsderen, Liudi, Fresiti, Seravici, Lucolani, Ungare трактується Л.Войтовичем як відображення шляху, що йшов з Хозарії до Дніпра біля Києва а потім повертав на південь до чорноморського узбережжя [3, с. 23, 25]. При цьому Forsderen Liudi традиційно трактовані як "лісові люди" (= древляни), а от щодо Fresiti автор вважає можливим приєднатися до Й.Германа й перекладати цей термін з давньонімецької як "вільні" припускаючи, що за ним криються поляни. Seravici ототожнюються з сіверянами, в Lucolani автор бачить невідоме слов'янське плем'я на Дніпрі.

Як видно з наведеного огляду, більшість авторів сходиться на тому, що послідовність назв Busani, Sittici, Stadici, Sebbirozi, Unlizi відповідає частині шляху з Центральної Європи (доріччя Ельби) до Дніпра (за Й.Германом, А.В.Назаренко) або ж до Нижнього Дуная (за А.А.Горським, Л.В.Войтовичем). Фрагмент між Caziri та Ungare так чи інакше пов'язується зі шляхом, що йшов від кордонів Хозарії на захід до Подніпров'я, де якраз відбувалося становлення державного об'єднання Русь.

Найбільш загадковим і суперечливим всіма визнається фрагмент, що міститься між цими більш-менш зрозумілими ділянками – він починається з Nerivani і далі включає назви у такій послідовності: Attorozi, Eptaradici, Vuillerozi, Zabrozi, Znetalici, Aturezani, Chozirozi.

Принада бачити в Eptaradici "сім родів" ("сім коренів") і фігурування поряд з ними назви Unlizi спонукає дослідників звертати погляд до області нижніх течій Дністра і Дуная, попри те, що усі пропонувані при цьому трактування назв лишилися непереконливими. Але поширене ототожнення Eptaradici зі згаданими у подіях VII ст. "сімома слов'янськими родами" так само не можна визнати переконливим. По-перше, ототожнення базується на визнанні грецького характеру назви, але інших ознак використання візантійських джерел БГ не містить. По-друге, немає певності, що таємничі *сім племен* справді утворювали стале об'єднання (союз) зі спільною самоназвою. По-третє, незрозуміло чому опис називає ці давно підкорені племена, а не їхніх завойовників (булгарів).

Щоправда, висловлювалися припущення, що Vuillerozi та Sebbirozi якраз можуть бути гілками дунайських булгар, тим більше, що остання назва явно відповідає тюркському етноніму себір – /сабір – (вар. савір-, сувар-), назві відомого з джерел VI – X ст. [21, с. 48-57] племені спорідненого булгарам.

Неважко бачити, що й інші назви, які містять елемент -ozi (або -rozi), без особливих натяжок зіставляються з тюркськими етнонімами. Chozirozi вже П.І.Шафарик визначив як варіант етноніма "хозари", представленого в БГ також у формі Caziri (Різняця у відображенні початкових звуків цілком відповідає коливанням в передачі етноніма іншими джерелами: "козари", "хозари", "хазари" тощо.). Назва Zabrozi при мінімальній кон'єктурі (й відкиненні явно типової фінали -oz) дозволяє опізнати в ній варіант назви тих же сабірів (Zabir-ozi). Vuillerozi, що в них А.Кралічек бачив варіант назви "булгари", скоріше нагадують назву одного з головних міст Волзької Булгарії Біляр (Відображення початкового приголосного тут може бути як у Vulgarii = Булгари, а Vui – = Vi – як у назвах Vuislane = вісляни, Vuilci = вільці). Біляр відомий з джерел XII–XIII ст., але археологічно фіксується як раннє місто з 20–30-х років X ст. [8, с. 45]. Поселення на місці його розташування могло існувати у давніший час [8, с. 127].

Означені зіставлення наводять на думку, що в даному фрагменті опису відобразились терени глибинних районів Хозарського каганату й Поволжя. На підтвердження цього може спрацювати ще одна назва на -ozi Attorozi, що її можемо порівняти з протоболгарським етнонімом "*утургури*", відомим з праць Прокопія Кесарійського та Менандра (VI ст.), з огляду на двоскладовий характер назви, де -(о)гур означає "народ", "плем'я" [пор. 2, с. 14-15; 5, с. 365], а, отже, етновизначальне наповнення несе елемент утур-, що його можемо зіставити з Attor-.

Як відомо, нащадки надазовських праболгар, частину яких становили утургури, мігрували у VII–VIII ст. частково на Нижній Дунай, частково на Середню Волгу, утворивши в обох регіонах однойменні державні об'єднання [16, с. 188]. Назва "утургури" найпереконливіше тлумачиться як *утур+(о)гур* "тридцять родів" ("тридцять племен") [пор. 2, с. 15]. Числівник "тридцять" відомий за написами XI–XIV ст. з Волзької Булгарії як *отур* [23, с. 18], в сучасній чуваській мові він відображується як *вăтăр*. Отже, в Attor(-ozi) могла відбитися діалектна форма цього ж слова і в такому разі назва в цілому може бути трактована як тотожня до давнього *утургур* "тридцять родів" (де *отур може вже не мати числового значення, а бути даниною традиції).

Загадковий елемент -oz (-ozi) може передавати значення "плем'я", "народ", "рід". Давньотюркські тексти засвідчують це значення для кореня oγuz / oγus / oγuř, [5, с. 365]. З огляду на тенденцію до зникнення в тюркських мовах γ (г) між голосними і послідуемого стяжіння: пор. соγур → суур → сур "тягнути" [26, с. 281], (к)хаган → (к)хаан → (к)хан, баγатур → баатур → батур [18, с. 81-85], Богорис (власне ім'я з дунайської Болгарії) → Борис, цілком імовірно, що oγuz могло відобразитись в частині діалектів як ūz (→ uz або oz). Реалізацію цього явища бачимо у передачі назви "огузи" (народ у Надкаспії) як Ούζοι *узи* [9, с. 50, 154 і далі].

Певну проблему, однак, становить явище т. зв. зетацізму/ ротацізму тюркських мов. Рефлексу -г – в булгаро-чуваських діалектах (отур "тридцять", тохур "дев'ять" тощо) відповідає -z – / -s – (otuz "тридцять", toquz "дев'ять") в більшості інших мов. Мови, що зафіксували oγus "плем'я" відносяться до "зетациських", тоді як в "ротациських" те саме слово відбивається як oγur, цγur

(що його бачимо в назвах оногури, утургури, кутригури тощо). Але основи *Sebbir-*, *Zab(i)r-*, *Attor* – теж відображують ротаційський рефлекс, а отже, за умови виведення *-oz* / *-uz* від *oʒuz*, правомірність форм *Sebbiroz*, *Attoroʒ* тощо стає проблематичною.

Суперечність певною мірою знімається тим, що середньовічні написи з теренів Волзької Булгарії а також повідомлення Ібн-Фадлана, що відвідав Булгарію у 922 р., засвідчують тісне співіснування у тогочасному тюркомовному Поволжжі (як, власне, і нині) "г-діалектів" і "z-діалектів" [23, с. 17-18]. Ібн-Фадлан навіть назву однієї й тієї річки наводить як *Джавшир* і як *Джавшиз*, відбиваючи місцеве коливання [23, с. 18].

Отже, можна припустити, що інформатором мандрівника, який записав реєстр тюркських племен Хозарії, згодом внесений до тексту БГ, був носій зета-діалекту, який вживав термін "плем'я", "народ" (що в даному випадку виступає постпозитивним конкретизуючим додатком) у звичній для нього формі, але самі етноніми він передавав аутентично (з притаманним г-рефлексом). Таким чином, добре відомі назви *Sebbir-*, *Zab(i)r-*, *Chozir-*, **Biler* – постають перед нами у незвичайному оформленні з унікальним *-oz*.

Обставини отримання нашим гіпотетичним мандрівником інформації про мешканців хозарських володінь можуть бути прояснені за допомогою гіпотези А.В.Назаренка про дотичність св. Мефодія до укладення тексту БГ.

Згідно даних "Життя Константина (Кирила)" і "Життя Мефодія", обидва солунські брати 861 року відвідали Хозарію [22, с. 148-164, 185], спочатку діставшись узбережжя Азовського моря, згодом Каспійських воріт на Кавказі [22, с. 150] (м. Семендер?). Тут вони мали тривалі диспути з прибічниками різних релігій, провівши в країні час достаньно довгий для отримання різноманітної інформації (очевидно не лише з богословських питань). Крім того, брати забрали з собою на батьківщину двадцять полонених раніше хозарами греків, які також могли бути долучені до укладання "хозарського дос'є".

Приблизно за 10-12 років, якщо поділяти хронологію А.В.Назаренка, здобутий під час поїздки 861 р. перелік народів Хозарії, був включений до генерального "опису земель північніше Дуная". Очевидно означений перелік уявлявся продовженням списку етносів "далекого сходу" Європи, що ними, з погляду німецьких монахів, мали бути бужани Волині, *Sittici* та *Stadici* десь східніше Карпат і зазначені крайніми на шляху Ельба – Дніпро, уличі. Отже, невинно саме після згадки останніх був поміщений "хозарський реєстр".

Те, що запис тюркських етнонімів вівся людьми, для яких була добре знайома (другою рідною?) слов'янська мова, дозволяє пояснити чому очевидні тюркські етноніми перемикаються з ближче незрозумілими, але засвідчуваними слов'янські суфікси: *Nerivani*, *Eptaradici*, *Znetalici*, *Aturezani*. Усі спроби знайти відповідники цим назвам у слов'янському ономастиконі, не мали успіху. Ключем до розуміння загадки цих назв може бути остання з них, що її ми, слідом за багатьма дослідниками, можемо вважати за повторну згадку *Attorozi*. Близькість чи тотожність цих явно неслов'янських форм з очевидністю вказує на штучність слов'янської суфіксації в *Aturezani*. Можна припустити, що при укладенні загального зведення, слов'янські суфікси були додані до назв, які видалися писцєві зіпсованими або такими, що відхилялися від норми. Отже, у первинному варіанті могло бути щось на кшталт: *Attorozi(i)*, *Neriv(a)-*, *Eptarad-*, *Znetal-*.

Припущення про надволзьку атрибуцію ряду назв (*Attorozi*, *Zabrozi* = **Sabir-oz*, *Vuillerozi* = **Biler-oz*) дозволяє опізнати в *Neriva(ni)* відоме з руських літописів фін-

но-угорське плем'я *нерева* (нарова, норова, морова, нерома), терени якого, судячи з сукупності даних, могли включати верхів'я Волги [12, с. 13], а назва могла вживатися як синонімічна до *меря* – фінно-угорського племені в районі Ростова і Ярославля [12, с. 19-20].

Отже, маємо підстави вважати, що фрагмент БГ від *Neriva(ni)* до *Chozirozi* дає нам послідовний перелік мешканців волзьких берегів від верхів'їв до устя: 1) фінно-угорське населення назагал відоме як *нерева*, 2) частина болгар, що сиділа, ймовірно, західніше великої луки (повороту) Волги, зберігаючи традиційне позначення "тридцять родів" (давнє *утурєур*) = **Otor-oz*, 3) частина болгар східніше великої луки, що гуртувалися навколо центру з назвою Біляр – **Biler-oz*, 4) сусідні з ними сабіри (в околицях пізнішого Сувара?) – **Sabir-oz*, 5) частина власне болгар, що мешкали південніше волзької луки – **Otur-oz* (трактовані в описі як *Aturezani*), 6) хозари на нижній Волзі і в Прикаспії – **Hozær-oz*. Як бачимо, не тільки форма етнонімів, а й послідовність переліку в тексті БГ відповідає відомим історичним реаліям.

Без певного пояснення лишаються згадані у "хозарському реєстрі" *Eptaradi(c)i* та *Znetali(c)i*. Можна лише попередньо припустити, що ці форми передають неточно сприйняті на слух назви "буртас" (варіант *бурдас*) – народу на Волзі, південніше Булгарії, та "есегель" ("ескель") – одного з болгарських племен між Волгою та Уралом [7, с. 23-29]. Принадним виглядає зіставлення *Eptaradici* з *Ἰαβδιεῖρτι*, *Ἰαβδιῆρτι* – назвою печенізького племені [9, с. 156-158], що у IX ст. мало кочувати у Поволжжі [9, с. 155].

Припущення про те, що частина списку БГ була укладена європейцями, які побували в Хозарському каганаті, потрапивши туди через "Меотиду" (Крим і Надазов'я), дозволяє також дещо інакше оцінити фрагмент: *Caziri*, *Ruzzi*, *Forsderer*, *Liudi*, *Fresiti*, *Seravici*, *Lucolani*, *Ungare*.

Як ми бачили, дослідники нерідко "змушують" рухатись укладачів цього списку доволі дивною дугою: від хозарів на Дону (чи у Криму) з відвідуванням Києва знов до угрів біля тих же хозарів у Надазов'ї. Можна, однак, припустити, що усі назви могли бути записані у Надазов'ї. *Seravici*, попри велику хронологічну відстань, важко відокремити від *Suarices* Равенського Аноніма [17, с. 193 пор. 13, с. 26] та від низки назв, зазначених на Певтінгеровій мапі: *Saurica* на правому березі Дона, *Sorices* біля гирла Дніпра, *Seracoe* десь в районі Кубані [17, с. 309, 340-352]. Очевидно тут маємо справу з іранським (сармато-аланським) топо-етнонімічним тлом, первинна природа і значення якого поки що лишаються неясним (похідні від "солончак"?, "джерело"?, "пасовисько"?) [пор. 1, т. 3, с. 179-181]. *Lucolani* можуть бути попередньо розтлумачені як *Lug-Alani*, *Lux-Alani* "відрізані (відрубані) алани" [1, т. 2, с. 53-54] (пор. *Roxolani* = *Roḡs-Alani*) – треба думати, йдеться про частину аланів на Дону й Сів. Дінці, що у VIII ст. відокремились від основного аланського масиву у Передкавказзі [16, с. 184].

Русів, з огляду на повідомлення Ібн-Хордадбега (880-ті рр.) про регулярність їхніх поїздок повз Крим та Доном і Волгою до Каспійського моря [15, с. 291], наші мандрівники також могли зустріти у Криму чи на Дону, чим і пояснюється згадка *Ruzzi* між хозарами, уграми, аланами. Останнє не означає, що терени помешкання ("базування") русів відносилися сюди ж, адже, як впливає з контексту повідомлень арабських авторів, до Криму і Хозарії руси прибували, поза сумнівом, з Дніпра [11, с. 101].

Поширене ототожнення *Forsderer Liudi* = древляни слід повністю виключити, адже переклад значення слов'янського етноніму німецькою не має прецедентів, тим більше, що йдеться про далекі від німецькомовного

населення терени. Тлумачення Й.Германа [24, с. 167-168] теж важко прийняти: якби укладачі БГ хотіли дати свій коментар щодо русів, вони дали б його латиною, як це зроблено в усіх інших випадках.

Показово, що звичайних вказівок на кількість "міст", чи інших уточнень між словами Ruzzi, Forsderen, Liudi, Fresiti немає. Вочевидь, маємо не пряму мову укладача, а глосу в тексті, що, зазвичай, визнається за нижньонімецьку [24, с. 167, с. 169, прим. 16]. Але звідки взятися носію німецької мови у Криму (у Києві?) IX ст. і чому саме від нього записувалась інформація?

На походження глоси вказує слово Fresiti, що формально відповідає ранньосередньовічній (давньофризській) самоназві фризів: Frēsa [6, с. 50], ймовірно, штучно поширеній латинським -iti. Liudi вочевидь відповідає д.-фризськ. Liude "люди" [6, с. 28]. Фризька мова тих часів була доволі близькою до давньої нижньонімецької, тому запис Ruzzi може, очевидно, відбивати так само фризьку форму назви "руси".

Фрагмент в цілому може бути перекладений приблизно так: "Руси найперші (найкращі?, головні?) люди фризи (фризів?)" або так: "Руси шлях (шляхів?) тих людей фризи" (? Ruzzi forth dera Liude Fres-). Чи маємо ми тут справу з цілісною фразою, залежить від розташування розділових знаків (в документі стоять крапки між усіма цими словами).

Так чи інакше, але відомо, що фризи виявляли активність на північно-європейських торговельних комунікаціях у VIII – IX ст. [19, с. 93, 110], вони документально засвідчені серед мешканців м. Бірка у Швеції [19, с. 64], тому цілком могли опинитися у складі скандинавських (зокрема шведських) купців і найманців у Східній Європі, назагал відомих як "руси".

Повертаючись до значення тексту Баварського Географа, як джерела про слов'янське населення України, можемо впевнено констатувати, що велику групу його етнонімів, які часто, але непереконливо пов'язувались з Україною – від Nerivani до Chozirozi маємо винести за межі її теренів. Назви Caziri, Seravici, Lucolani, Ungare стосуються груп населення неслов'янського походження, частково зосереджених у Надазов'ї, на Донеччині, можливо у Криму. Фрагмент "Ruzzi Forsderen Liudi Fresiti" стосується торговельників північноєвропейського походження, зафіксованих, вірогідно, теж у Криму або на Дону, але пов'язаних з Дніпровськими комунікаціями.

Маємо приєднатися далі до А.В.Назаренка та низки польських авторів (С.Роспанд, Г.Ловмянський та ін.) щодо прив'язки Prissani та Velunzani до Балтійського узбережжя [13 с. 40-41; 28, с. 16]. На останнє, зокрема, вказує і те, що ці назви фігурують поряд із Bruzi у тотожності яких до балтських прусів не сумнівається ніхто. Треба думати, даний фрагмент відбиває морський шлях уздовж південного узбережжя Балтійського моря.

Наведені спостереження дозволяють побачити первинну схему "Опису міст і областей північніше Дуная", якою вона була до вставки відзначених вище переліків народів з Надволзьких і Надазовських теренів.

На цій первинній схемі назви областей (народів) були впорядковані паралельними (умовно) горизонтальними або діагональними рядами. Перелік окремих етносів послідовно йшов з заходу на схід, в розташуванні рядів прослідковується поступове зміщення у напрямку півночі. Пропускаючи групу племен на Нижній Ельбі, першим на північ від Дуная бачимо такий ряд: сорби (в н. Тюрингії) – богемці (чехи) – морави – булгари (у Надтиссі). Від півночі до нього прилягає наступний ряд: Miloxi (= мільчани східніше Середньої Ельби [3, с. 17]) – Thadesi (= дадошці, дадошечани в Нижній Сілезії [13, с. 22, 48]) – Glopeani (можливо дублет Lupiglaa на верх-

ньому Одері) – Zuireani (?) – Busani (на Західному Бузі) – Sittici – Stadici (в Західній Україні). Після вочевидь вставного фрагменту Nerivani – Chozirozi наступний ряд мали б утворювати назви Lendizi, Thafnezi, Zerivani, проте усі ці етноніми не локалізовані з певністю. Але наступні три назви Prissani, Velunzani, Bruzi лягають уздовж Балтійського узбережжя, по суті завершуючи загальну схему "областей північніше Дуная".

Щодо Lendizi навряд чи варто слідом за А.В.Назаренком і А.А.Горським відносити їх до Волині. Така локалізація зумовлена переконаністю у тотожності Lendizi з Λενζενίνοι Konst. Багрянородного, але її не можна визнати добре аргументованою [10]. З іншого боку, угорське Lengiel (< *Lendien) "поляки" дозволяє визнавати реальність племені з коренем lend – у назві на теренах власне Польщі [пор. 3, с. 20-21].

Етнонім Lendizi вочевидь має починати черговий ряд назв на схемі БГ, лягаючи у простір між Miloxi – Thadesi (мільчанами і дадешанами) попереднього (південнішого) ряду та Prissani – Velunzani наступного (північнішого). Означений простір може бути приблизно зіставлений з областю польських полян, з якими ми, слідом за багатьма іншими дослідниками, маємо ототожнити Lendizi'в.

Назва Thafnezi викликала, мабуть, найбільше фантастичних інтерпретацій. Ризикнемо додати до них ще одну, припустивши, що маємо тут справу з транслітерацією (j)athfenzi = Jatvenzi / Jaswēzi – донесеною у прапольській огласовці назвою ятвягів, колишніх мешканців нинішнього порубіжжя Польщі та Білорусі.

Поширене пояснення Zerivani = *Cъrvjane – мешканці "червенських градів" не можна визнати задовільним. По-перше, від "Червен" мало би утворитися *Cervejane, по-друге, прив'язка до району м. Червен на Зах. Бузі фактично накладає Zerivani на територію Busani, по-третє, БГ, начебто, визначає країну Zerivani як значну за розмірами [27, с. 4; 24, с. 164; 13, с. 14] (адже звідти мали вийти численні племена), але цього не можна сказати про область "червенських градів". "Родзинка" аргументації – наведена арабським автором аль-Масуді легенда про народ валінана, як про "корінь усіх слов'ян" [4, с. 277-278] – настановується на недоведеність тотожності валінана і волинян (а, отже, і "червенян"). Крім того, аль-Масуді говорить не так про походження слов'ян з країни "валінана", як про панування цього племені над іншими.

Якщо відкласти убік думку про безслідне зникнення етноніма Zerivani або про цілковито легендарний характер назви, лишається припустити, що маємо тут *Derevjané – варіант назви літописних деревлян, дещо зіпсований, внаслідок передачі через "треті руки" або ж, можливо, відображуючий випадок африкатизації d – ("дзекання"), явища характерного для північно-слов'янських мов (пор. блр. *дзерева* "дерево") і деяких балтських діалектів.

Ряд Lendizi – Thafnezi – Zerivani (= поляни бас. Варти – ятвяги бас. Нарева – древляни бас. Прип'яті) органічно вкладається в схему Баварського Географа: північніше ряду, утвореного лужицько-сілезькими племенами, бужанами й уличами, і південніше племен Померанії і Прусії.

Назву Stadici можемо гіпотетично зіставити з літописними тиверцями, що мешкали "по Дністру (униз) аж до моря, сягаючи Дуная". Крім положення між Busani та Unlizi, на користь ототожнення стадичів з тиверцями можуть бути наведені наступні міркування.

Досі не роз'яснену назву тиверці варто порівняти з тюркськими формами tivar, tavar "худоба", "майно", "богатство", "товар" [25, т. II, с. 247; 5, с. 542]. Використання чужомовної основи у самоназві є цілком імовірним на

стику етнічних територій (пор. *козакі*). Оскільки худоба була як ознакою заможності, так і головним засобом торгівлі у кочовиків, можемо зіставити *tivar / tavar* зі сп. слов. **stado* "скупчення (гурт) худоби", що, вочевидь, виступає в назві *Stadici*. Останніх БГ характеризує як *populusque infinitus* "безмежний народ", "незчислений народ" (а уличив як *populus multus*), що не може не нагадати літописну характеристику тиверців і уличів: "бе множество их седяху бо по Бугу и по Днепру (вар.: по Днестру) оли до моря". Отже, співвідношення "тиверці" – "стадичі", можемо розцінити як тюрксько-слов'янську кальку, слугуючу на позначення великого племінного масиву у південно-західній частині нинішньої України.

На підсумок сказаного можна констатувати, що анонімний латиномовний автор другої половини IX ст. дає вельми подібну до літописної картину розміщення слов'янських племінних об'єднань західної частини України, зазначаючи назви, що відповідають літописним бужанам, уличам, древланам, тиверцям. З відомих автору ПМЛ етнічних груп Баварський Географ не знає полян, дулібів, величан, хорватів, але натомість згадує невідомих літописцям *Stadici*, що ідентифікуються з тиверцями та *Sittici* (житичі ?), ідентифікація яких є проблематичною. Не виключеним, крім того, є віднесення до українських теренів імовірної слов'янської назви *Zuigeani*. Решта назв, часто трактованих як слов'янські етноніми з теренів України, до таких, імовірніше за все, не можуть бути віднесені.

1. *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка. / В.И.Абаев. – Тт. 1 – 4. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958 – 1989.
2. *Баскаков Н. А.* О происхождении этнонима *башкир* / Н.А.Баскаков // Этническая ономастика. [Под ред. В.А.Никонова и др.] – М.: Наука, 1984. – С. 13 – 18. 3. *Войтович Л. В.* "Баварский географ": попытка этнолокализации населения Центрально-Східної Європи в IX ст. / Л.В.Войтович // Український історичний журнал. – 2009. – Вип. 5 (№ 488). – С. 12-34. 4. *Горский А. А.* Баварский Географ и этнополитическая структура восточного славянства / А.А.Горский // Древнейшие государства Восточной Европы, 1995. – М.: Восточная литература РАН, 1997. – С. 271-281. 5. *Древнетюркский словарь*. [Под ред. В.М.Наделяева и др.] – Л.: Наука, 1969. – 676 с. 6. *Жлуктенко Ю.А., Дужжилов А.В.* Фризский язык. / Ю.А.Жлуктенко, А.В.Дужжилов. – К.: Наукова думка, 1984. – 200 с. 7. *Заходер Б. Н.* Каспийский свод сведений о Восточной Европе / Б.Н.Заходер. – Т. 2. – М.: Наука. Главн. ред. восточ. лит.-ры, 1967 – 212 с. 8. Исследования Великого города.

[Под ред. В.В.Седова] – М.: Наука, 1976. – 262 с. 9. *Константин Багрянородный* Об управлении империей. Текст, перевод, комментарии. [Под ред. Г.Г.Литаврина, А.П.Новосельцева] / Константин Багрянородный. – Изд. 2-е. – М.: Наука, 1991. – 494 с. 10. *Конча С.В.* LENZANINO Константина Багрянородного у контексті проблеми ляхів-лендзян / С.В.Конча // Вісник Київського університету. Серія: українознавство. – Вип. 11. – 2007. – С. 4–7. 11. *Конча С. В.* Русилудаана з праці аль-Масуді: етногеографічна інтерпретація / С.В.Конча // Українознавчий альманах. Вип. 2. – К., 2010. – С. 100–104. 12. *Мачинский Д. А.* Этносоциальные и этнокультурные процессы в Северной Руси (период зарождения древнерусской народности) / Д.А.Мачинский // Русский Север: проблемы этнокультурной истории, этнографии, фольклористики. Л., 1986. – С. 7–13. 13. *Назаренко А. В.* Немецкие латиноязычные источники IX – XI вв. Тексты, перевод, комментарии / А. В. Назаренко – М.: Наука, 1993. – 240 с. 14. *Назаренко А. В.* Древняя Русь на международных путях: междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков / А. В. Назаренко – М.: Языки русской культуры, 2001, с. 52–55. 15. *Новосельцев А. П.* Восточные источники о восточных славянах и Руси VI – IX вв. / А. П. Новосельцев // Древнейшие государства Восточной Европы, 1998 г. – М.: Восточная литература РАН, 2000. – С. 264-323. 16. *Плетнёва С. А.* От кочевой к городам. Салтовско-маяцкая культура / С.А.Плетнёва. – М.: Наука, 1967. – 198 с. [Материалы и исследования по археологии СССР. – № 142] 17. *Подосинов А. В.* Восточная Европа в римской картографической традиции. Тексты, перевод, комментарии / В.А.Подосинов. – М.: Индик, 2002. – 488 с. 18. *Севортян Э. В.* Этимологический словарь тюркских языков. Общeturкские и межтюркские основы на букву "Б" / Э.В.Севортян. – М.: Наука, 1978 – 350 с. 19. Славяне и скандинавы [Под ред. Е.А.Мельникова]. – М.: Прогресс. – 416 с. 20. *Томенчук Б.* Річкові шляхи в геополітичних зв'язках Центральної та Східної Європи доби середньовіччя (за "Баварським Географом") / Б.Томенчук // Етногенез та рання етнічна історія слов'ян. Нові концепції на зламі тисячоліть. – Львів, 2001. – С. 211-219. 21. *Фёдоров А. Я., Фёдоров Г. С.* Ранние тюрки на Северном Кавказе / А.Я.Фёдоров, Г.С.Фёдоров. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1978. – 296 с. 22. *Флоря Б. Н.* Сказания о начале славянской письменности / Б. Н. Флоря. – СПб.: Алетей, 2004. – 384 с. 23. *Хакимзянов Ф. С.* Язык эпитафий волжских булгар / Ф.С. Хакимзянов. – М.: Наука, 1978. – 206 с. 24. *Херрман И. Ruzzi.* Forsderen Liudi. Fresiti. К вопросу об исторических и этнографических основах "Баварского Географа" / И. Херрман // Древности славян и Руси. – М.: Наука, 1988. – С. 162-169. 25. *Черных П.Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка / Черных П.Я. – М.: Русский язык, 1994. – Т. 1-2. 26. Этимологический словарь тюркских языков. Общeturкские и межтюркские основы на буквы Л, М, Н, П, С. – М.: Восточная лит.-ра РАН, 2003. – 446 с. 27. *Horak V., Travnicek D.* Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (tzv. Bavarsky Geograf) // Rozpravy ceskoslovenske Akademie ved. – Rocnik 66. Rada slovenskych ved. – Ses. 2. – Praha, 1956. – S. 2-57. 28. *Lowmianski H.* O identyfikacji nazw Geografa Bawarskiego // Studia Zrodloznawcze. – T. 3. – Poznan, 1958 – S. 1 – 22.

Надійшла до редколегії 06.03.12

Т. Трегубенко, здобувач

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКОВНІ МУЗИЧНІ ОСЕРЕДКИ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ І СЛОБОЖАНЩИНИ XVII–XVIII СТ.

У статті аналізуються особливості формування та діяльності українських церковних музичних осередків XVII–XVIII ст. у Чернігові, Харкові та Переяславі. Відзначено, що вони зосереджувалися при резиденціях місцевих архієреїв і залежали від їх особистої зацікавленості.

The peculiarities of forming and activity of the Ukrainian church musical centers in XVII–XVIII cent. in Chernihiv, Kharkiv and Pereiaslav are analysed in the article. It is marked that they were concentrated at the residences of local bishops and depended on their personal interest.

Інтелектуальний потенціал України ранньомодерного часу зосереджувався в культурно-просвітницьких осередках, які традиційно перебували під проводом Церкви. Цей час відзначався особливим розквітом в музичній сфері, що було безпосередньо пов'язано з добре налагодженим музичним навчанням – в Києво-Могилянській академії та колегіумах у Чернігові, Харкові та Переяславі.

Метою даної публікації є з'ясування особливостей зачаткування та діяльності церковних музичних осередків Лівобережжя і Слобожанщини XVII–XVIII ст. Крім фрагментарних згадок про наявність при резиденціях місцевих преосвящених церковного хору та музичних класів при колегіумах, окремого дослідження про це до цих пір не створено. Тому особливо цінним є виявлення нових архівних даних для ґрунтовного вивчення цього питання.

Чернігів

Для розвитку того чи іншого осередку в музичній сфері важливе значення мала особиста зацікавленість архієрея. Так, архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський Лазар Баранович (1657–1693), поет і письменник, особисто любив музику і ще в київський період своєї діяльності створив при Київському Братському монастирі церковний хор і хорову школу. У своєму архієрейському осідку в Чернігові Лазар Баранович також започаткував хорову капелу, якою керував С. Пекалицький, утримував церковний хор власним коштом. Баранович особисто писав музичні твори, зокрема "П'ять нот" (1680). Відомо, що один з рукописних Ірмологонів, який сьогодні зберігається у Львівському історичному музеї, містив написану